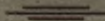

LUDOMIR MARCINKOWSKI.

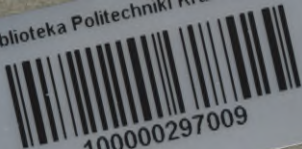
GODŁO
MIASTA STOŁECZNEGO
WARSZAWY.

[Handwritten signature]

WARSZAWA. ════════════ MCMXVI.
Zakł. Graf. B. Wierzbicki i S-ka.

Biblioteka Politechniki Krakowskiej

100000297009

64924

M/60

Klisze i druk Zakł. Graficznych
B. Wierzbicki i S-ka, Warszawa.

LUDOMIR MARCINKOWSKI.

GODŁO

MIASTA STOŁECZNEGO
WARSZAWY

NOTATKA HISTORYCZNA.

A/556

WARSZAWA, MCMXVI.

I 30251

Odbitka z Wydawnictwa
«Kalendarzyk Polityczno-Historyczny
K. O. m. stoł. Warszawy na 1916 r.»
NAKŁADEM AUTORA.

Akc. Nr. 4363/51

akie były syreniego grodu początki i kiedy miasto otrzymało przywilej lokacyjny oraz samorząd, oparty na prawie chełmińskim — dokładnie nie wiemy. Również niewyjaśniona jest do tychczas kwe-

stja, czy Warszawa została podniesioną do godności miasta mocą aktu erekcyjnego, przechodząc przedtem fazy stopniowego rozwoju: osady, wsi i t. d., czy też, z woli panującego

---

Inicjał z przywileju Zygmunta III z d. 17 kwietnia 1589 r., wydanego na sejmie walmym warszawskim.

księcia, założono gród warowny, którego pierwotne granice pług zakreślił, akt zaś nadawczy osadził w niem wójta, kładąc fundament pod dzisiaj nieomal milionowe miasto.

Wiele miast starożytnych w Polsce tą drogą powstało.

Występowanie Warszawy na widowni dziejów przez długi okres czasu jako wsi, a dopiero następnie—miasta, mało jest prawdopodobne.

Przemianowywania wsi na miasta są zjawiskiem późniejszych stuleci, kiedy obok naturalnego tych wsi rozwoju, wzgląd powiększenia dochodów ich właścicieli poważną odgrywał rolę.

Przywilej nadawczy, który wyjaśniłby tajemnicę powstania Warszawy, zapewne bezpowrotnie zaginął, zaczem, na zasadzie źródłowych danych, można określić tylko przypuszczalną datę założenia miasta.

Nie rozwijając tej kwestji, ograniczymy się podaniem kilku faktów i dat, rzucających nieco światła na pierwotne dzieje naszego grodu.

Pierwszą wzmianką, nasuwającą wniosek, że Warszawa już w drugiej połowie XIII w. do rzędu miast należała,

jest dokument z r. 1289, akt nadania wsi Miedzeszyna kościołowi w Błoniu, w którym wyrażono: „in districtu Varsoviensi” (w powiecie warszawskim).

Erndtel założenie Warszawy przypisuje ks. Konradowi II. Miało to nastąpić w r. 1269.

O lat siedem poprzedza tę datę najazd litewski na Mazowsze, zamordowanie ks. Ziemowita I-go i spalenie dworu ks. mazowieckich w Jazdowie. Potrzeba zbudowania nowej warowni mogła ks. Konrada skłonić do założenia grodu nad Wisłą.

Lata 1313, 1321 i 1324 przynoszą wzmiankę o kasztelanie warszawskim Albercie — „Albertus, dictus Kuzma”, zaś rok 1334 o wójcie warszawskim Bartłomieju.

W roku 1339 w Warszawie, w kościele św. Jana, odbywa się śledztwo sądowe, przez komisarzów Stolicy Apostolskiej prowadzone, w sprawie sporu między królem polskim Kazimierzem Wielkim, a krzyżakami.

Względy, jakie podyktowały wybór Warszawy na miejsce obrad, wyraźnie wskazują, że w tym czasie była już znaczniejszym miastem na Mazowszu.

Zazwyczaj, wraz z aktem erekcyjnym, miasta otrzymywały prawo używania pieczęci, częstokroć i samą pieczęć, z rąk króla, księcia lub innego swego właściciela; rozliczne godła na tych pieczęciach były bądź przypadkowe, bądź związane z tradycją miejsca, gdzie miasto powstało, bądź też były powtórzeniem herbu założyciela miasta.

Czy wybór godła Warszawy wiąże się z datą nadania jej przywileju i dlaczego takie, a nie inne godło obrano, nic stanowczego powiedzieć nie można.

Na najstarszych pieczęciach naszego grodu widzimy wyobrażenie syreny *).

Historycy, pisząc o herbie Warszawy, podają kilka, mniej lub więcej do prawdy zbliżonych, hipotez.

Za najbardziej prawdopodobne i logicznie uzasadnione uważać należy te, które wybór syreny, jako godła, upatrują w symbolizowaniu spławnej rzeki Wisły, posiadającej dla miasta doniosłe znaczenie.

Jasny i skryształizowany sąd w tej

---

*) Larousse: Sirènes, monstres fabuleux, moitié femme et moitié oiseau ou poisson.

sprawie wypowiedzi F. M. Sobieszczański:*)

„..... pieczęć Warszawy z wyobrażeniem syreny, w kształcie swym, ulegając różnym w odległych czasach zmianom, dała już powód uczonym do rozmaitych wniosków i przypuszczeń.

„A jednak, krytycznie rzecz biorąc, sprawa łatwo objaśnić się daje, wyobrażenie albowiem syreny jest mytem znanym w całym świecie pod różnemi tylko nazwiskami i postaciami, oznaczającym zwodne niebezpieczeństwo, grożące ludziom pływającym po morzach i rzekach. Postać tego mytu w różnych krajach i wiekach wielorako zmieniała się, dopóki ostatecznie

---

*) „Encyklopedia powsz. wyd. Orgelbranda” 1867 r. tom XXVI.

Takiego również są zdania:

Łukasz Gołębiowski: „Opisanie historyczno-statystyczne m. Warszawy” z r. 1827, str. 17.

Roman Zamarski (Zmorski): „Podania i baśni ludu w Mazowszu”. Wrocław 1852 r., str. 165.

Oskar Kolberg: „Mazowsze”. Kraków 1885 r. tom I, str. 304.

w nowszych już czasach nie sformułowano sobie tego kształtu, w jakim obecnie syreny przedstawiają. Otóż położenie Warszawy nad rzeką niestałego koryta i w wielu miejscach niebezpieczną dla pływaków, było powodem wyboru tego godła, które także znajdujemy na pieczęciach innych miast w Europie, podobne mających położenie, lub będącego herbem rodzowym starożytnych familji, np. francuskiej Lusignan, wywodzącej swój początek od miejsca sławnego z podań o syrenach (do podobnych należy i nadreńska Loreley i t. d.).

„A że dawniej syrenę inaczej niż teraz wyobrażano, stąd i warszawska na pieczęciach rozmaicie była przedstawiana“.

Prof. T. Wierzbowski w „Przywilejach królewskiego miasta stołecznego Warszawy“ (Warszawa 1913 r., str. XVI), przyjęcie przez miasto na tarczę syreny, jako godła, przypisuje indywidualnej fantazji jednostki, kogoś z ówczesnych dostojników miasta, który, mając w pamięci początkowe wiersze traktatu o sztuce poetyckiej, przez Horacego

dla Pizonów pisanego, *) gdzie poeta mówi o malarzu:

po pas wydał ładną
Kobietę, od połowy zaś rybę
[szkaradną, **)

takie właśnie wyobrażenie na tarczy herbowej miasta zamieścić polecił.

Ale nie tylko sam mył o syrenach był w Polsce w owych czasach znany, nieobce było również wyobrażenie syreny.

Spotykamy je już na monetce Kazimierza II Sprawiedliwego z napisem w otoku: SIRENA.

Pierwsza pieczęć miasta Warszawy pochodzi z epoki przejściowej od stylu romańskiego do gotyku, z okresu, kiedy pomysły dekoracyjne wykazują niezmiernie bogactwo fantazji, a wyobrażenia potwornych kształtów, dziś chimerami zwanych, na każdym spotykamy kroku.

---

*) Quintus Horatius Flaccus, De arte poetica liber ad Pisones, wiersze 4 — 5
turpiter atrum

desinat in piscem mulier formosa superne.

**) Przekład Orufrego Korytyńskiego.

Widzimy je na ornamentacjach pomników architektury XIII—XIV wieku, na pieczęciach i monetach z tego czasu, więc nie dziw, że godło z postacią syreny, dziwaczного monstrum, nadano miastu.

Z czasów Władysława IV przechowała się wzmianka o syrenie, jako herbie miasta, w opisie Warszawy przez Adama Jarzębskiego, wydanym w r. 1643, „Gościniec abo krótkie opisanie Warszawy z okolicznościami jej”. Mówi on o Rynku Warszawskim:

— Stoi wieża szumna w rynku,
Siła ma kunsztów w budynku:
Na wierzchu, w czapce zielonej,
W czerkaskiej, a w rogach onej
Niżej piórka cztery buczne,
Mistrzowską robotą sztuczne;
Szumny ganek dla trębacza
I dobrego wydymacza.
Galka złota z powietrznikiem,
Nad nią SYRENA sternikiem,
Którą wiatry obracają,
Tam i sam nazad zwracają.

Nie bez związku z tem, że syrena służyła za herb miastu od najdawniejszych

czasów, będzie podanie, *) jeszcze w początkach XIX w. między ludnością staromiejskiej dzielnicy Warszawy dość rozpowszechnione, że niegdyś, gdy jeszcze Wisła płynęła tuż pod zamkiem, w miejscu, gdzie dziś jest ulica Dunaj, był strumień, czy źródło tegoż nazwiska, a w nim mieszkała syrena.

Aż do początku XIX stulecia żadnych wątpliwości, czy syrena istotnie była pierwotnym herbem Warszawy, nie wyrażano.

Pierwszym, kto wątpił, by takiem być miało najstarsze godło miasta i utrzymywał, że był nim herb Rawicz, (panna na niedźwiedziu), z którego z biegiem czasu usunięto niedźwiedzia, a pannę zamieniono na syrenę — jest Albertrandi. („Pamiętnik Warszawski, 1809 r. Historia początku Warszawy“). Twierdzenie to, jako pozbawione podstawy, nie pozyskało wiary.

W r. 1843 F. A. Vossberg, w artykule pod tytułem: „Siegel der Stadt Warschau“, opisując „prawdopodobnie

---

*) Cytowane przez R. Zmorskiego: „Podania i baśni ludu na Mazowszu“.

najstarszą "pieczęćm. Warszawy (1456 r.) wyraża mniemanie, że starsza od tej pieczęci, a mająca pochodzić z XIV w., przedstawiała połączenie postaci ludzkiej wojownika, o wzniesionym nad głową mieczu i farczy okrągłej — z gryfem.

Dalej utrzymuje, że z winy rytownika pieczęci, owego gryfa, symbolizującego jakoby męstwo dawnych słowian, z biegiem lat, przeinaczono tak niefortunnie, iż walczący rycerz zamienił się w symbol słabości — kobietę, z tarczą i mieczem w rękę, a ciało gryfa przybrało kształt rybiego ogona, pokrytego łuską.

W ten sposób powstać miała syrena.

A. Wejnert, podając „wiadomość historyczną o herbie Warszawy“ w tomie I wydanych przezeń w 1848 r. „Starożytności Warszawskich“, rozwija przypuszczenie Vossberga, szukając uzasadnienia w rzekomem połączeniu gryfa—herbu ziemi Belzkiej—z postacią rycerza, wyobrażoną na herbie ks. mazowieckich, po przejściu tej ziemi pod ich berło.

Dalsze zaś przemiany z połączenia

powstałego herbu przypisuje nieudolności lub niedbalstwu rysowników i rytowników, którzy dowolnie pierwotną pieczęć przeinaczali.

Hipoteza Wejnerta, nie mniej fantazyjna, jak i poprzedzające ją mniemanie Vossberga, znalazła echo w artykule p. t. „Geneza herbu Warszawy“.

Najstarsza pieczęć m. Warszawy, jaką znamy, jest przywieszona przy traktacie pokoju, zawartego przez Władysława Jagiełłę z Pawłem de Rusdorf, wielkim mistrzem krzyżackim.

Przedstawia ona (rys. 1) na tarczy syrenę *) — pół ptaka, pół kobietę, trzymającą w prawej ręce miecz pod-

---

*) Nie dającym się zaprzeczyć dowodem, że postać ta jest kobietą, nie zaś wojownikiem, jak chcą Vossberg i Wejnert, jest charakterystyczny szczegół: dwa kuliste puki włosów po obu stronach głowy. Uczenie takie, spotykane często w XIII w., w początkach XIV w. było bardzo rozpowszechnione wśród kobiet tych czasów.

Cynkotyp tej pieczęci podajemy z fotografii, zdjętej z natury przez prof. T. Wierzbowskiego.

niesiony w górę, nad głową, a w lewej
okrągłą tarczę.

Rys. 1.

W otoku napis majuskułą gotycką
† S. CIVITATIS WARSOVIENSIS †
Robota tłoku pieczęci, charakter
rysunku wyobrażonej postaci i liter
napisu najwyraźniej wskazuje pierw-
szą połowę XIV w.

Jest to pierwotna pieczęć Warszawy.

Rys. 2 *) przedstawia cynkotyp z drzeworytu, zrobionego z pieczęci, podanej na rys. 1; pieczęć do drzeworytu przerysował p. St. Hankiewicz.

Wyobrażenie syreny na tym rysunku jest najzupełniej dowolne i niepodobne w szczegółach do oryginału, a nad-

Rys. 2.

*) Rys. 2—z „Przywilejów kr. m. st. Warszawy”, prof. T. Wierzbowskiego.

to litery majuskuły rysownik przekształcił na minuskuły, co wskazywałoby na pochodzenie pieczęci późniejsze, niż jest w rzeczywistości.

Rysunek ten dowodzi najwymowniej, że rysowanym podobiznom pieczęci naszego średniowiecza ufać niemożna, chociaż by były kopjowane z oryginałów.

Dla tych samych powodów uważamy za niepewną i niechybnie różniącą się od oryginału pieczęć z r. 1459 (rys. 3),

Rys. 3.

podaną przez F. Vossberga, jako znajdującą się przy dokumencie, który jest: „gegeben zu Warschawe an der metwoche noch der heyiligen drey Koenigen tage (10 stycznia) anno Domini MCCCCLIX under unser stat ingesegel,“ bez wskazania miejsca, gdzie się ów autentyczny dokument znajduje.

Zapewne jest to ta sama pieczęć, którą podajemy na rys. 1.

Tłok pieczęci przedstawionej na rys. 1 przetrwał do połowy XVI wieku.

W tym czasie ukazuje się tłok nowo sporządzony i jest używany aż do drugiej połowy wieku XVII (rys. 4) *).

Rysunek cechuje styl odrodzenia; postać syreny uległa znacznym przeobrażeniom. Heraldyczną tarczę z pieczęci usunięto.

---

*) Cynkotyp z oryginalnej pieczęci na dokumencie z r. 1563 ze zbiorów d-ra W. Męczkowskiego. Podobną pieczęć tego samego tłoku podaje również A. Wejnert, jako wyciśniętą na wyciągu urzędowym z akt radzieckich m. Starej Warszawy z r. 1614, dopatrując się w dolnej części postaci — gryfa (?).

Dookoła napis † SIGILLV. ANTIQVE
CIVITATIS VARSHOVIENSIS †.

Rys. 4.

Wryta w drugiej połowie XVII w.
pieczęć, podana na rys. 5, nosi wybitne
cechy swojej epoki.

Zamiast na heraldycznej tarczy syrenę
umieszczono w polu ozdobionem ba-
rokową ramką; inne uczesanie głowy,
inaczej modelowane skrzydła, nóżki
i ogon.

W okóło napis: — SIGILLUM ADVO-

CATI CIVITATIS ANTIQAE WARSA-
WIAE.

Pieczęć taka była w użyciu do
r. 1791.

Rys. 5.

Oryginał z r. 1778 jest własnością dr.
W. Męczkowskiego.

Autor niniejszej notatki zna odcisk pie-
częci tego samego tłoku, wyciśnięty na
dokumencie z r. 1694.

W ostatnich latach Rzeczypospolitej
pieczęć Warszawy uległa zasadniczej

Rys. 6.

zmianie, co wskazuje, że syrenę wówczas inaczej pojmowano, niż ją sobie wyobrażał świat starożytny i średnio-wieczne.

Rysunek pieczęci wykonano bez zachowania jakiegokolwiek stylu, postać syreny, już jako pół kobiety i pół ryby, otoczono wieńcem wawrzynu o ukośnie skrzyżowanych na dole gałązkach.

Pieczęć, wskazana na rys. 6, pochodzi z r. 1795.

Kształt syreny, w tym czasie nadany, powtarzając się na pieczęciach późniejszych, zaledwie nieznacznie przedstawia odmiany.

Po upadku Rzeczypospolitej, gdy Warszawa przeszła pod panowanie pruskie,

Rys. 7.

król Fryderyk Wilhelm, reskrytem z d. 1 listopada 1798 roku, zatwierdził herb Warszawy.

Syrena ukazuje się znów na tarczy heraldycznej, w polu czerwonym, nad tarczą korona królewska. Na płaszczyźnie, która służy za podstawę tarczy, dwie postacie olbrzymów z maczugami, w postawie stojącej, o krąwędzie tarczy wspartych. W otoku napis: KÖN: PREUSS: MAGISTRAT DER STADT WARSCHAU.

W tym okresie zamieszczono na tarczy syreny orła pruskiego (patrz rys. 7).

Rys. 8.

Po utworzeniu Ks. Warszawskiego miejsce orła pruskiego na tarczy zajął orzeł polski (rys. 8 i 9*).

Pieczeni takiej używano do r. 1832.

Niektóre blankiety i druki magistratu z tego czasu posiadały ładnie wykonany rysunek syreny w owalu**), otoczonym wieńcem z gałązek wawrzynu (rys. 10).

Rys. 9.

*) Podajemy podobizny dwóch znajdujących się w archiwum miejskim pieczęci, które choć pochodzą z jednej epoki, widoczne przedstawiają różnice.

**) Rys. 10—kopja z oryginału, będącego własnością d-ra W. Męczkowskiego.

Stanisław Węgrzecki
Prezydent Magistratu Polskiego
Miasta Królewskiego Warszawskiego
Stolarskiego i Prezydenckiego Warszawskiego

Copie widowała J. P. Księżniczka Paulowna, Cesarzowa Rosji, dnia 27. 1878.

w dniu 24. Miesiąca Kwiartala Roku 1878. Przyjęte na ręce i Należytemu Sędziemu
Magistratu Polskiego Stolarskiego i Prezydenckiego w Warszawie w Świadectwo
tego sporządzonego podług formułki Świadka. Dnia 27. Miesiąca Kwiartala Roku 1878.
Wpisał.

J. P. Księżniczka Paulowna

Rys. 10.

Okres porewolucyjny wycisnął również swe piętno na herbie miejskim. Z tarczy syreny usunięto orła polskiego.

Okolo r. 1840 znowu pole tarczy, którą trzyma syrena, jest puste i takim pozostaje do 1870 r.

Po roku 1870, gdy zarząd miasta oddano pod władzę ministerjum spraw wewnętrznych, zaniechano używania pieczęci z godłem Warszawy, zastępując ją herbem państwowym rosyjskim z napisem dokoła (rys. 11):

Rys. 11.

† МАГИСТРАТЪ Г. ВАРШАВЫ. †

Na niektórych blankietach magistratu używany był wycisk wyobrażający syrenę z napisem rosyjskim jak wyżej.

W lipcu roku bieżącego, gdy rosjanie opuszczali Warszawę, wraz z cennymi pamiątkami z ratusza, wywieźli również i stemple pieczęci magistratu, pozostawiając obecnemu zarządowi miasta miłą troskę powrócenia do dawnego godła, przystrojonego w nową szatę.

Rys. 12.

Konkurs, ogłoszony na projekt pieczęci miejskiej, przyniósł kilka pięknych prac, z pośród których wybrano i zatwierdzono rysunek, wykonany przez p. Zygmunta Szellera. Wycięty według tego wzoru stempel pieczęci służy obecnie miastu. (Rys. 12).

Herb z wyobrażeniem syreny do r. 1791 był godłem wyłącznie miasta Starej Warszawy—do XVIII w. opasanej podwójnym murem z basztami. Zajmowała ona zaledwie część tego obszaru, jaki zajmuje miasto obecnie.

Obok Starej, istniała od XV w. Nowa Warszawa, a nadto powstały później liczne jurydyki czyli miasteczka szlacheckie i duchowne: Aleksandrja, Bielino, Bożegodaru, Dziekanka, Grzybów, Kapitulna, Leszno, Marjensztadt, Nowoświecka, Ordynacka, Stanisławowszczyzna, Świętego Ducha, Wielopole i inne oraz — na przeciwnym brzegu Wisły — Praga.

Jurydyki, posiadając własne prawa i przywileje, osobny zarząd administracyjny, sądowy i policyjny oraz instytucje, które stanowiły o ich wzroście i zamożności, używały pieczęci i herbów własnych, różnych od herbu m. Starej Warszawy.

Na pieczęci miasteczka Grzybowa, założonego przez Jana Grzybowskiego, starostę warszawskiego w 1650 r., wyobrażony był orzeł polski o rozdwojonym ogonie, pod nim herb rodziny Grzybowskich — Prus II. Założona

w 1670 r. Aleksandrja pieczętowała się herbem księcia na Ostrogu i Zasławiu, hrabiego na Tarnowie, Aleksandra Zasławskiego.

Oryginalny i odrębny jest herb Pragi. Przedstawia on Matkę Boską, objawioną w domku Loretańskim, trzymanym przez 3-ch aniołków, pod nim—Ogończyk—herb biskupa Michała Działyńskiego, założyciela Pragi, obok godła biskupie: infuła i pastorał, niżej herb kapituły kamienieckiej: dwa klucze na krzyż złożone, między nimi krótki miecz niemiecki. Wszystko to otoczone wieńcem wawrzynu.

Prawo sejmowe o miastach z d. 18 kwietnia 1791 r., zniosło wszystkie jurydyki, przyłączyło je do Starej Warszawy i poddało pod władzę jednego, wspólnie obieranego prezydenta. Nowe Miasto i dawne jurydyki stały się cyrkulami rozszerzonego miasta. Ratusz Starej Warszawy został ratuszem głównym, syrena zaś — godłem całego miasta.

S-96

S. 61

WYDZIAŁY POLITECHNICZNE KRAKÓW

BIBLIOTEKA GŁÓWNA

L. inw. 30251

Kdn., Czapskich 4 — 678. 1. XII. 52. 10.000

Biblioteka Politechniki Krakowskiej

10000297009